

Теорија
Theory

Андреј Митровић, *Дистанцирајућа рефлексција или прилоз разумевању научности проучаваоца историје* 87-92
Andrej Mitrović, *Die distanzierende Reflexion*

Дискусија
Diskusion

Марко Дого, Одговор на „Размишљања..” проф. др Милча Лалкова, објављена у *Годишњаку за друштвену историју III-3 (1996)* 93-96
Marco Dogo, *Response on Professor Milčo Lalkov's "Considerations..."*

Баштине
Heritages

Мирослав Јовановић, *У лавиринту традиција: од „Св. Саве” до „Митраљеће” и „Тићка” (Савремени називи основних школа у Србији)* 97-111
Miroslav Jovanović, *In the Labyrinth of Tradition: from "Saint Sava" to "Mitraljeta" and "Čičko" (Contemporary School Names in Serbia)*

О идејама и књигама
On ideas and books

Сретен Вујовић, *Топална историја Трајан Стојановић, Балкански светови – прва и последња Европа: Equilibrium*, Београд, 199, 520. 113-116

Недељко Радосављевић, *Недељко Јешић – Дражица Мајић – Видан Николић, Рајни дневници Ужичана 1912–1918, Историјски архив Ужице, Ужице 1995, 520.* 117-118

Кристијан Шелцл, *Michael Zimmermann: Rassenutopie und Genozid. Die nationalsozialistische „Losung der Zigeunerfrage”, Hamburg 1996 (= Hamburger Beiträge zur Sozial-und Zeitgeschichte; Bd. 33), Hans Christian Verlag, 54 (Расна историја и геноцид. Националсоцијалистичко „решење циџанског питања”).* 119-121

СТУДИЈЕ
ESSAYS

Владимир Јовановић

УДК 343.544 (487.11) „18”

Проституција у Београду
ТОКОМ XIX века

Апстракт: Рад је посвећен проблему проституције у Београду XIX века, која раслојем и модернизацијом града добија нове облике и постаје једно од уочљивијих обележја социјалне историје.

Проституција у будућој престоници српске државе, настала је и развијала се још у време неоспорне власти Османлија.¹ Током првих година владе кнеза Милоша, она је у Београду постојала у оним облицима који су одговарали тренутним приликама. Иако их је било и у другим деловима града, блуднице (или јавне жене) спомињу се нарочито у Букурешт-махали.² Живеле су по изнајмљеним становима и по механама, а њихове услуге користили су и Срби и Турци, наизменично.³ Када се радило о брачном статусу и пореклу, у њиховим редовима владала је шароликост. Било је девојака, али и удатих жена из околних села које су утекле од својих мужева, као и оних са аустријских страна. Неке од њих, долазиле су из других вароши - Крагујевца, Ваљева, Смедерева, Шабца.⁴ У здравственом погледу представљале су сталну опасност и легло различитих полних болести. Према испитивањима физикаса вароши београдске, Бартоломеа Куниберта, 1835. од 30 прегледаних блудница, њих 19 било је заражено „венеријом”.⁵ Своје мишљење о ширењу неморала у граду дала је и црква. Размере

1 Података о постојању проституције у европским областима Османског царства, има већ током прве половине XVI века. Циганке у Цариграду, Једрену, Пловдиву и Софији, које су се бавиле овом делатношћу, плаћале су за то и нарочит порез. С. Imber, *Zinà in Ottoman Law, Contributions à B L'histoire L'Economique et sociale de L'Empire ottoman*, Paris 1983, стр. 73-74.

2 Део Београда испод Варош-капије, према Сави. Б. Перунички, *Управа вароши Београда 1820-1912*, Београд 1970, док. 40; Д. Ђурић-Замоло, *Београд као оријентална варош под Турцима 1521-1867*, Београд 1977, стр. 212.

3 Б. Перунички, *Београдски суд 1819-1839*, Београд 1964, док. 469, 619, 640, 641, 668, 790.

4 Исто, док. 402, 444, 699, 707.

5 Исто, док. 707; В. Михаиловић, *Историја полних болести у Србији до 1912. године*, Београд 1921,

блуда и број невенчано живећих хришћана, узнемирили су и београдског митрополита. Почетком 1838, он ургира код световних власти како би се стало у крај тој саблазни.⁶ Већ тада, лабаве и лако раскидиве везе без благослова цркве нису биле реткост у Београду. Осим што су стајале на један корак од проституције, давале су лош пример „узорним“ грађанима. Зато су упорно прогањане од стране црквених и световних власти.

Постојање неких облика проституције већ првих деценија XIX века, Београд може да захвали свом географском положају и војном значају. Године 1836, то је погранични утврђен град са близу 6.000 турских житеља: 1.338 ожењених, 1.322 бећара и деце и око 2.000 жена. Војника градске посаде било је нешто више од 1.100 (230 тобџија, 700 низама и 174 сејмена).⁷ Хришћана је (према попису из 1834) било око 7.000.⁸ Речни путеви спајали су град правцем Запад - Исток, са Босном и северном Бугарском, а копнени са Нишем, Солуном и Цариградом.⁹ Сходно правилима турске војничке службе, посаду су сачињавале трупе из различитих делова Царства, доносили своје обичаје и правила понашања. Тридесетих година XIX века, немогуће је говорити о потпуној превласти једне верске или народносне групе. Осим заједнице хришћанских народа (Грци, Цинцари, Срби), у граду су стално боравили и локални Турци и Јевреји, као и изван број Рома, Босанаца, Албанаца и Азијата.

Висока концентрација нежењеног мушког становништва, које је дане проводило на узаном тврђавско-градском простору, доносила је бројне невоље мешаном, муслиманско-хришћанском грађанству.¹⁰ Од увреда, свађа и туча, до силовања и убиства. Од насртаја похотљивих тобџија, кадкад нису били сигурни ни децади.¹¹ У таквим околностима, услуге јавних жена биле су не само пожелне, већ и високо цењене. Турски официри на пример, радо су се предавали дражима младих Циганчица, које су уз песму и свирку изводиле различите источњачке плесове - обичај који су Срби прихатили и очували.¹² Горњи примери, углавном се односе на војску и сиромашније султанове поданике. За то време домаћи, нарочито имућнији Турци, уживали су у мирним, сеновитим одајама својих харемлука, окружени оноликим бројем жена и слушкиња, колико им је материјални положај и укус то допуштао.¹³ Услугама блудница и различитим

стр. 15-16; В. Стојановић, *Историја српског војног санитета*, Београд 1992, стр. 25-26, 30.

6 Митрополит је поименично побројао петнаест парова који живе невенчани. Приликом именовања жена, он је користио два битно различита термина: блудница и наложница. *Београдски суд*, док. 797.

7 Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830-1839)*, Београд 1986, стр. 314-316.

8 Исто, стр. 85. Према попису из 1834. године у Београду је живело око 7.000 хришћана, од чега 4.000 мушкараца и 2.800 жена. Већ 1839, хришћана је 12.700. Уп. *Историја Београда*, књ. II, Београд 1974, стр. 270-271, 526-528.

9 Р. Љушић, нав. дело, стр. 106-108; *Управа вароши Београда*, док. 59.

10 *Управа вароши Београда*, док. 4, 6, 15.

11 Исто, док. 30, 40, 88; *Београдски суд*, док. 60, 62, 84, 93, 97, 99, 104.

12 Ф. Каниц, *Србија, земља и становништво*, књ. I, Београд 1987, стр. 92-93; П. Тодоровић, *Дневник*, Београд 1990, стр. 122-123.

13 *Београдски суд*, док. 121, 122, 193, 338, 376, 708, 729. Многи угледнији муслимани своје хареме допунили су Српкињама отетим још током Првог устанка, или купљеним 1813, на београдској тржници робљем.

иступима према хришћанском становништву, били су склони они који ни по угледу ни по богатству нису сматрани носиоцима отоманског друштва. Најчешћи виновници изгреда били су тобџије, Арнаути и Бошњаци.¹⁴ Старе навике тешко су одумирале. Многи од њих учествовали су у последњем великом лову на робље, организованом по Србији после слома Првог устанка.¹⁵

Док је турска власт у Београду из сасвим практичних разлога толерисала постојање проституције, српски кнез је на ту појаву гледао из нешто другачијег угла. Иако су и нежењени српски младићи били упућени на услуге јавних жена, кнез Милош се (бар у Београду) трудио да им та задовољства ограничи.¹⁶ Блудничење и ноћне забаве, били су у нескладу не само са моралним нормама, већ и са важећим прописима који су регулисали живот у граду.¹⁷ Кретање градом ноћу без фењера, беспосличарење, картање и опијање, носило је опасност сусрета са полицијским патролама и повлачило различите телесне казне.¹⁸ Поврх свега, дружење са блудницама не једном било је повод крвавих обрачуна - како између самих Турака, тако и између Турака и Срба.¹⁹ Овакви сукоби могли су озбиљно нарушити ионако затегнуте односе подељених заједница. Зато се и Господар, иако је лично био веома осетљив на женске дражи и умео да удовољи својим страстима, трудио да их спречи.²⁰

Повремене рације, протеривање и искорењивање „злих“ жена и „роспија“ из Београда, представљају прве покушаје у циљу очувања здравља, морала, и спречавања тежих иступа.²¹ Није међутим спорно, да овакве спорадичне мере нису могле зауставити развој проституције. И поред све повике, повремених прогона и казни, београдске блуднице наставиле су да упражњавају занат. Морално строги Београд могао их је осуђивати или игнорисати. За то време, онај „мање“ морални део града материјално их је издржавао. Блуднице Милошевог времена, својим наследницама оставиле су једно од најнижих, али јасно одређено место на друштвеној лествици Београда.

О отпорној снази и укоренености проституције унутар српског друштва, сведочи и њено спомињање већ у првим законским актима Кнежевине. Закон војни, из 1839. (глава XII - О блуду и насиљу) одређује да се „блудне кћери“ не смеју трпети по војним гарнизонима.²² Полицијски закон из 1850, разрађује читав систем казни - новчаних, телесних и затворских не само за блуднице, већ и за њихове помагаче, „подводнике“ и „подводнице“.²³ Коначно, трећи одељак

14 *Београдски суд*, док. 100, 104, 114, 161, 316, 330, 333, 418.

15 В. Караџић, *Историјски списи*, књ. I, Сабрана дела Вука Караџића, књ. XV, Београд 1964, стр. 49-54.

16 *Управа вароши Београда*, док. 17, 72, 86.

17 Исто, док. 44, 81.

18 Исто, док. 10, 46, 48, *Београдски суд*, док. 319.

19 *Управа вароши Београда*, док. 33; *Београдски суд*, док. 469.

20 Кнежев двор у Крагујевцу, било је место где је Милош Обреновић себи допуштао много веће слободе, него својим поданицима у Београду. В. Караџић, нав. дело, стр. 130-144.

21 *Београдски суд*, док. 322, 404, 407, 408, 497, 517, 598.

22 *Зборник закона и уредаба*, књ. 1, Београд 1840, стр. 152.

23 Исто, књ. 5, Београд 1853, стр. 135-136, 196-197, 203-206. Жене које би се одале „јавном блудочинству“ кажњаване су са 3 до 12, односно 10 до 25 дана затвора, или одговарајућом телесном казном

Кривичног законика из 1860, дао је државним органима широка овлашћења у циљу очувања јавног морала. Посебним параграфом - 365. (тачка 6, 7, и 10) регулисано је питање подвођења и блудничења. Осим система казни преузетих из Полицијског закона, било је могуће и изрицање казне удаљења у место рођења на годину дана.²⁴

Период „илегале”

Од 1867, и одласка Турака из српских градова, ствари се постепено мењају. Од морално жигосане и законски кажњиве појаве, проституција је хватала корена и била мање-више толерисана унутар одређених угоститељских објеката. Кафана је, уз већ споменуте приватне квартире, главни расадник домаће проституције током XIX века, једна од њених кључних карика. Као природно стециште свих облика телесних ужитака, представљала је најпогодније место за „прво развраћање” девојака, за потпуно упућивање у тајне заната. Појава блуда по кафанама, има сасвим чврсту материјалну основу. Ова делатност доносила је кафеџији значајну финансијску добит. Уколико је био упоран и умешан у вођењу „кушлерске радње” могао је очекивати уносне приходе, које би придодео заради на пићу, храни и смештају. Тако је настајала двострука спона: кафеџија (кушлер) - служавка (проститутка), језгро из кога су се развијали каснији савршенији облици.

Власт је на појаву блуда по кафанам реаговала дефанзивно - преко патрола ноћних позорника. Крстарећи рејоном, оне су после десет часова хапсиле све који би недоличним понашањем узнемиравали мирне грађане - песмом, тучом, или блудом. Иако су прогони били редовни, већ тада полиција се трудила да контролише, пре него да уништава проституцију. Трегиран као иступ против морала, блуд је доносио релативно оштре казне само у очима онога, ко се на њих већ није привикао. Највећи проценат блудница, казнено-репресивне мере схватио је како неодвојиви део професије.²⁵ Осим тога увек је било нових, да замене оне које би одустале од заната, или подлегле болестима. Економски разлози обнављања потенцијалног проститутског сталеза у Београду, лако су разумљиви. Девојке које су долазиле на службу у београдске кафане, махом су из унутрашњости. Уколико се убрзо не би „снашле”, без новца, потпоре рођака и заједнице, пред њима није стајао велик избор. Једно од прихватљивих решења било је да се понуде коме да их најами као куварице, собарице, или служавке.²⁶

од 10 до 15, односно од 16 до 30 удараца штапом, прутом или каменијом (параграф - 27, 30, 32). „Подводници” и они који блуд потпомажу, кажњавани су једнако као и блуднице (параграф -28), док су механџије који „блудочинству прилику дају” кажњаване новчано, у износу од 5 до 10 талира (параграф - 29). Полицијски закон пратила је и нарочита *Уредба о томе како ће полицијске власти с полицијским пресвишћуницима посматрати, и како ће их оне казнивати*, која је прецизније одређивала међусобан однос затворске, телесне и новчане казне (параграф - 26, 38, 42-46, 48-49).

24 *Казнени законик и кривични судски посматрач*, Београд 1924, стр. 228, 244-247, 261-266.

25 Телесна казна у Србији, укинута је на самом крају 1873. године. *Зборника закона и уредаба*, књ. 26, Београд 1874, стр. 37-38.

26 Архив Београда, Управа вароши Београда, инв. бр. 604, док. 160; инв. бр. 1427, док. 484; инв. бр. 1659, док. 430.

У некој од бројних београдских гостионица, увек је било посла. Многе су дошле по препоруци, у договору, и са информацијама оних које су ту већ радиле.

Одлазак у кафану могао је девојку веома брзо повући на само друштвено дно, јер су додир са новцем, алкохолом и ноћни рад, систематски нагризали постојеће моралне препреке. Многе су, пре или касније, наведене или приморане да се проституишу са гостима локала.²⁷ Њихова зарада, судећи према ретким записима, могла је износити око 3 цванцика (6 гроша чаршијских) или нешто мање, по муштерији.²⁸ Толико је коштала и једна боља вечера.²⁹ Зараду су наравно одмах предавале кафеџији, који је надзирао све фазе љубавне игре.³⁰ Уз његово одобрење и блуднице су у друштву муштерија конзумирале вино, пиво или ракију - скроман допринос промету локала.

Средином шездесетих, Београд са својих 25.000 становника, око 2.500 бећара, и 300 кафана, постао је обећана земља многих.³¹ Али ако је појава проституције у престоници имала прећутно признат статус, са провинцијом је стајало сасвим другачије. Већ у то време, власт повлачи јасне границе између морала сеоске и градске заједнице. Децембра 1871, расписом министра унутрашњих дела, допуштено је да се у варошким кафанама I и II класе може запошљавати женско особље (куварице и слушкиње). Иако су одредбе Кривичног законика о блудничењу и даље остале на снази, овим актом власт је сама отворила пут проституцији по градским угоститељским објектима.³² Супротно томе, ради заштите народног морала и здравља, изричито се забрањује запошљавање истог особља у друмским или сеоским кафанама.³³ Тежило се изоловању у градским срединама оних, које су већ избором професије биле потенцијално најближе редовима блудница.³⁴ Српско село - „здрави” корен и чувар патријархалног морала, требало је ослободити њиховог погубног присуства.

У Београду напротив, бoемски живот кафана тек отпочиње. Спроведена убрзо након одласка Турака, урбанистичка регулација је Београд, до тада оријентални, требало да у што краћем року начини европским градом.³⁵ Живот у

27 Радило се о особама узраста од 17 до 25 година, без основног образовања, неписменим. АБ, УВБ, инв. бр. 1659, док. 480; инв. бр. 1710, док. 14, 326; Н. Трнавац, *Индивидуалност према школовању женске деце у Србији 19. века*, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, бр. 2, Београд 1998, стр. 58-62, 67-69.

28 АБ, УВБ, инв. бр. 702, док. 204.

29 Поређења ради, надница за теже физичке послове у Београду тог времена, износила је између 7 и 10 гроша. *Историја Београда*, књ. II, стр. 383-384.

30 При полицијским испитима међутим, власници кафана редовно су порицали да са ухапшеним девојкама стоје у било каквој врсти пословног односа. Најчешће су тврдили да се оне ту налазе тек од скоро, да су дошле на преништите, или да их уопште не познају. Оптужбе да су се бавиле подвођењем, кафеџије су упорно одбијале. АБ, УВБ, инв. бр. 1218, док. 203; инв. бр. 1427, док. 484.

31 *Управа вароши Београда*, док. 189, 214.

32 В. Кујунџић, *Пресвишћуница у Београду и обавезна прехрана од њених болести*, Београд 1905, стр. 13, 24. Већ је Кујунџић, на основу споменутог расписа закључио, да је тада допуштено и отварање јавних кућа по српској престоници. Он наводи читав списак кафана и улица, које су представљале легло ове забрањене делатности.

33 *Управа вароши Београда*, док. 238.

34 Исто, стр. 744-745. Почетком 1871, у само 24 београдске кафане, радило је 47 девојака.

35 Д. Бурић-Замоло, нав. дело, стр. 215-216; Ф. Каниц, нав. дело, стр. 49-52.

престоници већ се веома разликовао од оног у малој вароши или на селу.³⁶ Зато, иако је намесничка стега након убиства кнеза Михаила била доста снажна, жеља за различитим насадама које су престоничке гостионице пружале, све је присутнија. Најнижи слојеви становништва - шегрти, тежаци и бећарија уопште, уживали су у пићу, свирци и услугама јавних жена. Мало се размишљало о ризицима сусрета са ноћним патролама и о различитим полним болестима - неминовним пратиоцима овог вида забаве. Осим домаћих, почетком седамдесетих у Београду већ борави и знатан број проститутки из оближњих вароши Аустро-Угарске - Земуна, Панчева, Бечкерека, Сремске Митровице и Новог Сада.³⁷ Неке су радиле по кафанама, а неке су деловале по својим најмљеним становима, прерушене у надничарке, служавке или шваље.³⁸ Ове друге, у извесној мери самосталније од кафанских девојака, постаће узор каснијим „приватницама” - проституткама које су одбијале да своју зараду деле са грамзивим кафецијама-куплерима. Пре или касније биле би откривене и протеране преко српске границе, али су се многе убрзо враћале у Београд.

Српско-турски ратови и Велика источна криза, нанели су завршни удар патријархалним схватањима прве половине XIX века. Породица, која се већ током ранијих деценија дели (од задружне ка инокосној) нашла се пред новим искушењима.³⁹ Општа мобилизација народне војске раскинула је многе брачне везе, неке привремено а неке заувек. Долазак на хиљаде странаца, са навикама сасвим непознатим и новим за становнике Београда, унео је посебну ноту живости у свет ноћних забава. Руси, Талијани, Енглези и Немци, узвикивали су и тражили, празнећи лакомислено своје новчанике.⁴⁰ Злато, болести, и различита љубавна умећа многих од њих, заувек су остали у српској престоници.⁴¹ Такав промет и могућност лаког богаћења, београдски угоститељи, кафеције, фијакеристи и блуднице, до тада нису упознали. Гиздаво обучене и привучене доласком странаца, многе су поље свог рада прошириле на београдске хотеле, прерушене у служавке.⁴²

Легализација

Управа вароши Београда, бележећи током српско-турских ратова увећану стопу криминалитета и иступа против морала, схвата да је прошло време када се на проституцију могло гледати као на појаву својствену нижим друштвеним слојевима, и затворену у границе кафана и приватних квартира. Број куплера и проститутки, као и њихове делатности, више се нису могли држати под контролом. Лукавство, опрез и домишљатост, постале су доминантне црте ове мар-

36 Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846-1869, Београд 1939, стр. 2, 13, 15.

37 АБ, УВБ, рег. бр. 118. Регистар кажњених лица за 1872-1873 годину.

38 Исто, инв. бр. 1729, док. 12, 50; инв. бр. 1427, док. 484; инв. бр. 1708, док. 14.

39 В. Јакшић, *Попис људства Србије у години 1866*, Државопис Србије, св. III, Београд 1869, стр. 47-116.

40 Ф. Каниц, нав. дело, стр. 93-94; Ђ. Барбанги-Бродано, *Гарибалдинци на Дрини 1876*, Београд 1958, стр. 92-93, 155-162.

41 *Управа вароши Београда*, док. 259; В. Михаиловић, нав. дело, стр. 54.

42 Ђ. Барбанги-Бродано, нав. дело, стр. 156, 164

гиналне скупине. Уз то, постали су веома лакоми и радо пљачкали наивне муштерије, пошто би са њима претходно уговорили класичан кафански блуд.⁴³ Опасност од ширења полних болести, „кварења морала” и опште распојасаности, осећала се у читавој земљи. Власт је била принуђена да повуче неке конкретне потезе.

Убрзо је преовладало мишљење, да је сврсисходније допустити проституцији да сасвим изађе на светлост дана, и створити услове за потпунију државну контролу. Модел познат Западној Европи вековима, почетком 1881, усвојен је и у Србији. Проституција је легализована а правила о регулацији, иако непотпуна и по много чему противречна, остала су на снази и у наредне три деценије. Ослањајући се на одредбе Кривичног законика, она су указала на пут којим је проституција из света забрањеног и кажњивог, могла прећи у свет допуштеног.⁴⁴ Ускоро, у Београду су отворене прве легалне јавне куће чиме је, (бар са становишта државе) једно врло непријатно друштвено питање скинуто са дневног реда. Нешто већа пажња посвећена је здравственој заштити запослених. Два пут недељно (петком и уторком) проститутке би у компактној групи и под пуном пмином, кренуле ка главној полицији - на визитацију.⁴⁵ Болесне су упућиване у градску болницу, а основан је и посебан фонд за лечење проститутисаних. Не мали трошкови вишемесечног лечења, бар делом су пали на терет власника јавних кућа.

Иако су правила о регулацији донела читав низ ограничавајућих мера, многи до тада прикривени куплери могли су коначно одахнути од честих полицијских прогона. Они су једноставно имали да пријаве своју радњу надлежној кварталној власти, поднесу молбу за њено упражњавање, и испуне одређене услове.⁴⁶ Са самим блудницама међутим, стајало је другачије. Легализација проституције несумњиво је приближила Србију западноевропским стандардима, али је увођење касарнског система сасвим дехуманизовало професију. Особе које би нашле запослења у јавним кућама, у потпуности су препуштене ђудима куплерских газда. Куплери би се наравно одмах постарали да девојке најпре тако задуже (хаљинама углавном), да им ове ни након вишемесечног рада не би могле умаћи.⁴⁷ То је један од разлога, зашто су осим озакоњене касарнске, и кафанска и проституција у кућној режији, наставиле да постоје упоредо. Енглезовац, главне улице центра и градске шетнице, нарочито предвече, такође су представљале локације на којима се могла сусрести жена спремна на забаву.⁴⁸

43 Кафански блуд, углавном је подразумевао следећи репертоар: пиће и музика по жељи, и мала закуска уз пригушено светло лојаница и фењера. У пригодном тренутку, девојке седају међу муштерије и придружују им се у пићу. Следио је договор, после чега се ишло у собице. Неки сељаци из околине Београда међутим, скупо су платили свој љубавни покушај. Уместо девојака, у собици су их чекали газдарица и њене слуге. Ови су их, уз претњу хладним оружјем, претресли и повадили им сав новац. АБ, УВБ, инв. бр. 1708, док. 186.

44 Правила о регулацији проституције из 1881, допуњена су 1884, и 1900. године. В. Кујунџић, нав. дело, стр. 14-25.

45 „Самоуправа”, 15. VIII 1889.

46 АБ, УВБ, инв. бр. 1911, док. 356.

47 *Књижевна заосијавијина Тасе Миленковића (1850-1918)*, приредио Ж. Алексић, Београд 1992, стр. 317; М. Савићевић, *Јавне женске (просијивујке) у прошлости, садашњости и будућности и њихов утицај на ширење венеричних болести*, Београд 1909, стр. 100-101, 200-201.

Потрошни материјал и „гето” Видинске улице

Област града намењена отварању проститутских завода, био је центру блиски а опет доста повучени део Дорћола, тачније Видинска улица.⁴⁹ Смештање јавних кућа у „гето” Видинске улице, био је почетнички покушај и половишно решење. Услови живота били су такви, да је мало проститутки остајало за дуже време. Сам рад у кући блуда био је заморан, а ударни термини за цивилно становништво били су недеља и празници.⁵⁰ Ноћу је чешће навраћала војска, а ти сусрети заливани су већим количинама алкохола. Психички поремећаји и поништавање идентитета, подстицани су са разних страна. Плативши добро за своје ужитке, богатије муштерије могле су себи допустити свакојаке дрскости. У крајњој линији, на томе је инсистирао и сам газда. У кафани, постојала је бар теоретска могућност избора, а проститутке биле почастоване осмесима потенцијалних муштерија. У јавним кућама напротив, куртоазија је била излишна а улоге јасно подељене. Непослушност је кажњавана физички.⁵¹ Газда, као што је био заштитник који пружа кров над главом, храну и извесну новчану накнаду, могао је бити судија и целат. У присним односима са полицијским чиновницима, често је претио хапшењем, док је казна за оне посебно тврдоглаве била продаја - неком другом кушлеру, или у иностранство (Бугарска, Турска).⁵²

Чак и када би се са њом хуманије поступало, проститутка је свакодневно била изложена разорном дејству различитих полних болести.⁵³ Иако је лекарска визитација обављана редовно, степен њихове личне хигијене, и оскудност медицинских знања, искључивали су могућност стварне здравствене заштите. Већина их је заувек остајала без потомства - данак хроничном побољевању од сифилиса и гонореје. Нарочито опасност за проститутке представљали су побачаји, који су неретко водили ка неком од београдских гробаља.⁵⁴ Свежина и привлачност девојке која би провела неколико година под таквим условима, била је благо речено сумњива. Живот у јавној кући могао је жену од тридесетак година начинити старицом, што се лоше одражавало на приходе. Принуђене да се саме постарају за егзистенцију, неке би потражиле нове проститутске радње, или су чешће настављале као „приватнице”.

Много мрачнија судбина чекала је путујуће проститутке, које су у пратњи „патрона” (уговарача послова) нудиле своје услуге крстарећи Балканом. Живописан опис једног таквог случаја остао је забележен у „Малим новинама”:

48 Ж. Алексић, *Тасин дневник (1870-1906)*, Београд 1991, стр. 128; Ф. Канић, нав. дело, стр. 91-92.

49 Данашња улица Џорџа Вашингтона. То наравно не значи да јавних кућа ускоро није било и у другим деловима града. Архив Српске академије наука и уметности, сиг. 14166, Милош Поповић, *Успомене*, св. II, стр. 23; „Полицијски гласник”, бр. 4, 30. VIII 1897; В. Кујунџић, нав. дело, стр. 28; *Историја Београда*, књ. II, стр. 551.

50 М. Савићевићевић, нав. дело, стр. 101-102, 177. Према његовим знањима (додуше из прве деценије XX века), просечан дневни број посета по блудници износио је нешто мање од 15, а рекордан, чак 42 муштерије.

51 Исто, стр. 99, 194; В. Кујунџић, нав. дело, стр. 28; *Књижевна заосијавиштина Тасе Миленковића*, стр. 315-317.

52 М. Савићевић, нав. дело, стр. 122, 194, 198-199.

53 „Мале повине”, бр. 254, 17. II, 1890.

54 Исто, бр. 10. I, 1891.

”...купљена у Вуковару а теслимљена у Земуну, у познатој крчми...” звала се Јулчи. На две недеље пред долазак у Београд, мушкарци су снабдени њеним фотографијама „у слободним позама” које су ишле „од руке до руке”. Када је коначно пристигла, промет куће „Код три басамака” нагло је скочио. „Боља” господа примана је засебно од обичних грађана док су великошколци, којима је било изричито забрањено да користе услуге јавних жена, били су њени најватренији обожаваоци.⁵⁵ Након блештаве двонедељне турнеје, Јулчи је поново продата а затим кренула даље, за Бугарску и Румунију,⁵⁶ Можда је сад јасније зашто су домаће блуднице предност ипак давале приватној режији, а у најгорем случају кафани. Једна од таквих била је и она „Код златног лава” (ниже војне болнице на Врачару), где се окупљају слуге, слушкиње и војници, и где је отворена ”...најсаблажљивија и врло опасна проститутска радња од најпоқваренијих женскиња...”.⁵⁷ Већ крајем осамдесетих, „дивља” проституција изнова царује по скровитијим местима у граду.⁵⁸

Морални назори последњих деценија XIX века

Сваки покушај прецизнијег утврђивања система моралних вредности београдског друштва крајем XIX века, скопчан је са бројним недоумицама. На то упућују и речи дугогодишњег начелника српске полиције - Тасе Миленковића. Размишљајући о аморалности и дволичности друштва, и о неправичностима које су озакоњене он каже: ”...трагао сам неверства господских жена, којима није било суда, и у исто време апсио сам несретницу, која је, у крајњој нужди, своју љубав продавала, те своју сиротињу хранила, продавао сам по судској осуди сиротињске постеле, да намиром дневни трошак једног богаташа...”.⁵⁹

Пирамида друштвеног поретка грађана претходних деценија, развијена је до детаља.⁶⁰ Створене су чврсте моралне преграде које су одвајале угледне од средњих, а нарочито од нижих друштвених слојева. У част првих није се смело сумњати, по цену тужбе за клевету, затворске казне, или чак претње двобојем. Са друге стране, већ сам материјални положај оних других уносио је сумњу у њихове моралне квалитете. Корисно је зато кренути с врха. Дипломатски представници страних држава иако малобројни, чинили су језгро постојеће, и главне васпитаче нове друштвене елите Београда. Дуге вечери и часове слободног времена, они су прекраћивали различитим облицима забаве. Било је забава мушких, женских, и породичних, али и оних куртоазног, рекреативног и приватног карактера. Куртоазне су се махом састојале од кућних посета, чајанки, ручкова, вечера, концерата и балова. Рекреативне укључују излете у Кошутњак, Топчидер, Авалу, затим исказивање јахачких вештина, а понекад и једрење бро-

55 Исто, бр. 241, 21. VIII 1889.

56 Исто, бр. 243, 23. VIII 1889.

57 Исто, бр. 182, 22. VI 1889; бр. 187, 27. VI 1889.

58 В. Кујунџић, нав. дело, стр. 32.

59 *Тасин дневник*, стр. 3.

60 М. Бјелајац, *Официрска жена у Србији и Југославији 1862-1946*, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, бр. 2, стр. 126-129.

дицама на Сави и Дунаву. Мачевање, лов, коцка, билијар, картање, и ноћно окупљање уз чашу шампањца или коњака, резервисано је међутим само за мушке. Осим уколико би одлучили да се послуже услугама одређене врсте жена.

Аустро-угарски дипломата Бењамин Калај, оставио је импресивну, мада политичким догађајима прикривену историју својих љубавних авантура у Београду. Крећући се искључиво у „бољим“ круговима, он је пружио сигурне доказе да су браколомство и прељубништво (бар унутар дипломатских породица) сасвим обичне ствари.⁶¹ Калај је стекао и симпатије извесних угледних Српкиња, удатих жена. Неке од њих је одбио, а неке опет не. Његов основни циљ међутим, није било ширење разврата већ прикупљање корисних информација и стварање веза и утицаја, у држави у којој је био акредитован. Љубавни контакти између аустро-угарског дипломате и „виших“ представница београдског друштва, остваривани су путем посредника а састанци уговарани у, за ту прилику изнајмљеним становама или по приватним кућама.⁶² Десетак година касније представник Србије у Букурешту, Чедомиљ Мијатовић, доживљава сасвим слична искуства. Одмах по ступању на дужност у румунској престоници, њему је на увид понуђен формулар са детаљним подацима и ценовником блудница, намењених дипломатском персоналу страних држава. Мијатовић је био ужаснут. Још већу саблазан, религиозни српски дипломата доживео је током приватних кућних посета. Том приликом он је установио исто што и Калај у Београду - да су неке од угледнијих букурештканских госпођа врло расположене за нове љубавне авантуре.⁶³ Коначно, иако је тема завођења у политичке сврхе у литерарном свету тог времена била врло похабана, спорадичних активности те врсте било је у Београду, као и у престоницама суседних земаља.⁶⁴

И док се већи део дипломатског кора задовољавао неким од уобичајених облика забаве, поједини су се бацили у мрачне воде педофилије. Приватан живот дипломата често је био зачињен различитим сексуалним иступима.⁶⁵ То је знала и власт у Београду, али им је (поштујући норме међународног права и неписани кодекс јоентлменског понашања) гледала кроз прсте. Међутим сваки интернационални облик проституције, као и многи облици домаће, уколико су привлачили клијентелу из „бољег“ друштва, одвијали су се под њеним дискретним надзором. Нарочите, за то одређене личности пратиле су, извиђале и информисале, о ономе шта су виделе. Избегавање скандала у малој српској престоници, био је један од императива чувара јавне безбедности.⁶⁶

На оку власти било је и понашање средњих и нижих класа, нарочито од како је број предбрачних веза и искустава, као и иступа против морала растао.⁶⁷

61 А. Раденић, *Дневник Бењамина Калаја 1868-1875*, Београд 1976, стр. 95, 112-113, 118, 197, 279-281, 316

62 Исто, стр. 105-106, 227, 291, 295, 373, 376, 386.

63 Ch. Miatovich, *The memoirs of a Balkan diplomatist*, London 1917, стр. 61, 66-69.

64 *Књижевна заосјавијина Тасе Миленковића*, стр. 45-47, 65.

65 Д. Поповић, *Живот дипломата у малом граду*, Српски књижевни гласник, књ. XV, св. 4, Београд 1925, стр. 238-243; Т. Миленковић, *Тасина писма*, Београд 1898, стр. 88; *Књижевна заосјавијина Тасе Миленковића*, стр. 137-140, 300-301. Миленковић са гнушањем говори о „завештању запада“, одакле сви ти ужаси, попут педерастиве, педофилије и проституције долазе.

66 *Тасин дневник*, стр. 39.

Подавање из рачуна или за новац, користољубље и апсолутни тријумф материјалног, снажно су зацарили у средњим грађанским слојевима.⁶⁸ Имовинско стање неумољиво је диктирало друштвени положај, а усвајање новог вредносног система подстицано је управо из „виших сфера“. Постоје сасвим јасне назнаке да је положај у државној управи, већ тада доносио и извесну превој на пољу сексуалног. При додели радних места, „позивању пред власти“ и у бројним други случајевима, јављају се различити облици злоупотребе подређених.⁶⁹

Испод грађана у пуном смислу речи, налазила се маса сумњивог света називана од стране савременика „нижи редови“ - (тежаци, надничари, послужитељи, људи без сталног запослења и угледног занимања). Њих је у Београду, како се ближио крај XIX века, било све више.⁷⁰ Станују јефтино, по загушљивим собицима унутрашњих дворишта, а прве комшије су им ноћни чувари и тестераши-Албанци.⁷¹ То је језгро друштвеног „партера“ који живи по ободима Београда - деловима Палилуле, Дорћола, Савамале, на периферији Енглезовца.⁷² То је и главни регрутни центар београдских блудница, сецикеса, лопова и коцкара.⁷³ Велике демонстрације маја 1889, јасно су показале да престоничка сиротиња постоји и да њена рушилачка снага, ако се отме контроли, није за потцењивање. Зачуђен том чињеницом намесник Јован Ристић коментарисао је - „да се зграние човек каквих све ту физиономија има“.⁷⁴ Врло строге полицијске наредбе из 1902. године, одају мало прикривено неповерење према радницима и надничарима престонице.⁷⁵

Осим отвореним притиском, у очувању морала „нижих редова“ власт се служила и суптилним начинима. Неочекиваног савезника она је нашла унутар сокачких и дворишних заједница. Морални назови локалних београдских средина били су још увек доста крути. „Свеснији“ елементи којих је било унутар сваке од њих, љубоморно чувају своје позиције и брину над моралном „крепошћу“ комшилука. Они су главни помагачи власти и денунцијанти приватних блудница, откривајући позорницима где се чује ларма, весеље и песма, и ко узнемирава њихов ноћни мир.⁷⁶ Они су и главни подстрекачи колективне осуде, која је појединца стављала пред тешка искушења. Реакција заједнице била је инстинктивна, и састојала се у разним облицима изопштавања прокаженог.

67 М. Перишић, *Ваљево град у Србији крајем 19. века*, Ваљево 1997, стр. 302-305.

68 Т. Миленковић, *Тасина писма*, стр. 88; *Књижевна заосјавијина Тасе Миленковића*, стр. 131-132; С. Матавуљ, *Из београдског живота*, Београд 1948, стр. 86-88; М. Костић, *Успон Београда*, Београд 1994, стр. 158.

69 П. Тодоровић, нав. дело, стр. 311-312.

70 *Историја Београда*, књ. II, стр. 274-280.

71 АСАНУ, сиг. 14166, Милош Поповић, *Успомене*, св. I, стр. 93, св. II, стр. 7-8.

72 С. Матавуљ, нав. дело, стр. 44-49; *Књижевна заосјавијина Тасе Миленковића*, стр. 310, 325-327.

73 Исто, стр. 320.

74 Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, том I, Београд 1990, стр. 124-127.

75 *Управа вароши Београда*, док. 282.

76 АБ, УВБ, инв. бр. 454, док. 147; П. Тодоровић, нав. дело, стр. 117-118, 150; *Књижевна заосјавијина Тасе Миленковића*, стр. 314, 317. Већ почетком шездесетих, исказ неколицине ваљаних комшија довољна је гаранција властима, да се неко може сматрати блудницом.

Породица сумњивих професија

Насупрот овим реликтима руралног и патријархалног, Београд као варош на граници Аустро-Угарске, поседовао је и изванредан шарм средње-европске цивилизације. Новински огласи за ручавање по бољим гостионицама и хотелима препуни су сјајних гастрономских понуда увезених са Запада - шампањска вина, сиреви, кулинарски специјалитети, црни ајвар (кавијар). Ноћни живот обогаћен је честим позоришним представама и музичким комадима. Скадарлија, кафе-шантани Македонске улице, хотел „Булевар“, „Елдорадо“ (позоришна кафана) и разни орфеуми, маме љубитеље пића и песме.⁷⁷ Бројне уметничке трупе из далеке Чешке, Русије, или Пруске, звучно оглашавају своје незаборавне наступе. За само три зимска месеца 1897. године, у Београду је одржано чак 88 јавних забава.⁷⁸

Не треба се међутим обмањивати, реч је о класичном ефекту „потемкинових села“. У пуном контрасту са овим мрвицама Европе, на самом крају XIX века, много конкретнија цивилизацијска питања нису била ваљано решена. Канализациона мрежа, водовод, поплочане градске авеније и улична расвета, и даље су само неостварени снови. Средином Кнез Михаилове улице вијају се гомиле паса, а главни пијачни центар и даље се налази наспрам Капетан Мишиног здања. У непосредној близини су и одаје главне београдске полиције и апсане. Посматрано очима странца, Београд се и даље налазио негде на граници између балканског блата, и фабричких артикала масовне употребе Запада.⁷⁹

Управо зато, постојале су одређене законитости које су одредиле која ће из породице женских професија наћи своје место у српској престоници, а која не. Читав низ делатности из света модне индустрије, свакако не спада међу њих. Док је у милионским метрополама Запада, модна индустрија једно од главних жаришта проституције, Београд је таквих искушења поштеђен. Пар ексклузивних радњица у самом центру (Кнез Михаилова и Дубровачка улица) представља све што вреди видети. Ту је концентрисана најфинија увозна роба - понос и дика угледних трговаца.⁸⁰ Београдско тржиште луксузним предметима још увек је пробрано. Мноштво оних који су носили домаће, и увоз текстила, материјала и готових производа из суседне Аустро-Угарске, обесхрабривао је развој српске модне индустрије.

Супротно овом, једна од професија која је подстицајно деловале на развој проституције у Србији, била је она путујуће забављачице. Како је један савременик приметно, све што је лепо а лењо у Аустрији дало се на певање међутим, конкуренција је била врло оштра.⁸¹ Вишак талентованих, могао је своје естрадно поље потражити у некој од загушљивих, и за западне погледе нечистој пре-

77 В. Кујунџић, нав. дело, стр. 31-34; М. Костић, нав. дело, стр. 143-144; С. Матавуљ, нав. дело, стр. 167, 170; М. Савићевић, нав. дело, стр. 210.

78 Ф. Каниц, нав. дело, стр. 79, 92-93; *Управа града Београда*, стр. 925, 939.

79 „Мале новине“, бр. 115, 28. IV 1891; П. Тодоровић, нав. дело, стр. 148; Ф. Каниц, нав. дело, стр. 102-104.

80 Исто, стр. 65; М. Костић, нав. дело, стр. 158.

81 Т. Миленковић, *Тасина писма*, стр. 39-41.

стоници Истока.⁸² Не чуди онда знатан број страних проститутки, које су занат обављале под нешто угледнијом фирмом путујуће артисткиње, певачице, или глумице. На турнејама по београдским локалима, оне би главну пословну активност развијале тек када би рекламом и спољашношћу привукле нове љубавнике.⁸³ Тада је настајао и основни, много уноснији део њиховог посла. Оне које се нису могле одржати ни у Београду, морале су даље, ка Софији, Пловдиву или Цариграду.

Нешто ређа професија, која је бар привремено нашла своје место у Београду, био је ред оних који су се бавили разним аспектима „надприродног“. Од уважених, у елитним круговима прихваћених медијума, спиритиста и окултиста, до путујућих шарлатана, хипнотизера и опсенара, који су с правом могли очекивати да их полиција убрзо ухапси и прогна.⁸⁴ Близу групе „спиритуалних“, али на nižем друштвеном положају, налазила се овећа скупина Српкиња. Њихове услуге нису биле тако добро плаћане, али су оне то надомештале популарношћу код шире публике. По приступачнијим ценама оне су: заљубљивале, бајале, лечиле разне женске и полне болести, скидале чини.⁸⁵ Страхопоштовање и спремност да се поверује у чудотворну моћ магије, остала је Србима својствена још из турских времена.

На самом дну ове листе морално сумњивих, али на чудан начин уважаваних особа, налазиле су се подводице. Оне су представљале командни састав бар једног дела војске блудница која је логорovala у Београду. Њихова основна делатност састојала се у регрутовању нових проститутки. На најразличитијим местима у граду оне су мамиле, ловиле, обећавале, и хватале. Њихове главне жртве биле су млађе, материјално незбринуте или већ морално „начете“ девојке, које би касније продавале јавним кућама.⁸⁶ Осим трговином и набавком за проститутске заводе, подводице су се бавиле и посредовањем. Оне су уговарале састанке између својих сталних муштерија и приватних блудница, чиме су решавале, у оно време врло деликатно питање директног контакта. Обично су имале по неколико девојака, од којих су неке живеле приватно, а неке радиле по кафанама.⁸⁷ У случају потребе, могле су ступити у контакт са сваком од њих, пошто би претходно примиле поручину. Припадници вишег београдског друштва, често су користили услуге познатих подводица баба-Јеце и Марије Биљонове.⁸⁸ Оне су умеле да послове свршавају са неопходном дозом такта, и имале разрађене везе и познанства. Биле су спона између „београдске госпоштине“ и сиротињских кућерака периферије, спајајући жеље једних са

82 *Књижевна заоставштина Тасе Миленковића*, стр. 283; М. Костић, нав. дело, стр. 143.

83 В. Кујунџић, нав. дело, стр. 34-35.

84 Ч. Мијатовић, нав. дечп, стр. 102-107, 16-117, 165-168; С. Матавуљ, нав. дело, стр. 257-259; *Огледало*, књ. I, Београд 1903, стр. 217, 219-227.

85 „Мале новине“, бр. 10, 10 I 1891; П. Тодоровић, нав. дело, стр. 151; *Књижевна заоставштина Тасе Миленковића*, стр. 235-237, 241-243.

86 АБ, УВБ, инв. бр. 1918, док. 241. Цена коју је 1882. године једна од чувених београдских подводица постигла за извесну шеснаестогодишњу девојку, износила је 6 дуката.

87 В. Кујунџић, нав. дело, стр. 26-33; П. Психановић, *Продавачице свога шела и шајна проституција у Београду*, Београд 1928, стр. 68-70.

88 *Тасин Дневник*, стр. 73, 129-130.

неуждом других, на сопствену материјалну корист. Почетком XX века, неке од предузимљивијих београдских подвочаца су од својих приватних станова начиниле нарочит, елитни тип јавних кућа. Њихову пробрану клијентелу, махом су чинили странци, путници, и газдински синови из Београда.⁸⁹

Било је наравно случајева, када помоћ подвочаца није била потребна, када се мушкарац могао снаћи сам. Постојала је читава палета различитих љубавних веза, које су стајале надомак класичних облика проституције. Најчешће, радило се о издржаваним милосницама, о одређеној врсти љубавних односа из рачуна. Из искуства (често личног), знало се да морални назори девојака из „нижих” редова нису несаломиви, и да их је уз мало лукавства и труда могуће склонити на интимне односе. На различите начине склопљене, недозвољене везе између имућнијих мушкараца и материјално необезбеђених жена, цветале су у Београду као и свуда по Европи.⁹⁰ Положај издржаваних љубавница био је неупоредиво сношљивији но онај класичних блудница. Осим што су биле материјално осигуране, поштеђене полицијских прогона и суровости куплера, оне су своју везу могле неговати у дискрецији, гајећи наде да ће она једном бити и озакоњена. Од невенчаног саживота до брака, један је корак. Ипак, много чешће дешавао се обратан процес. Мушкарици који би у овакве везе ступали, или су већ били у браку, или су чекали неку „повољну” прилику. Са склиског положаја милоснице, неке од девојка морале су загазити у воде класичног блуда, изгубивши наклоност дојучерашњег партнера, а тиме и материјалну сигурност. Коначно, на последњем месту у свету ванбрачних игара али још увек присутне, биле су девојке ромске националности. Нарочито оне које су за хлеб зарађивале игром и песмом јер, понеки Београђанин још увек би (повремено и кришом) пожелео и понеку младу Циганчицу.⁹¹

Међународни криминал

О појави савремених средстава саобраћаја и потпуној повезаности Београда, Европе и Блиског Истока, може се говорити тек од осме деценије XIX века. Године 1884, Београд је железнички спојен са Бечом и Будимпештом, а четири године касније и са Солуном, Софијом и Цариградом. Од тада, он постаје двострука капија која спаја Исток и Запад. Цифра од 339.000 продатих железничких билета 1890, (од којих су најбројнији они III класе) сведочи о непрестаном кретању становништва.⁹²

У потрази за бољим условима живота, често у бегству пред властима, у покрету су и многи преваранти, коцкари, и лупежи сваке врсте на линији: Будимпешта-Београд-Софија-Цариград и обратно.⁹³ Тако је и са просјацима и скитницама. Ове маргиналне скупине, већ су развиле снажне одбрамбене механизме против система, и представљају сасвим затворене заједнице. Коцкар-

89 В. Кујушоћ, нав. дело, стр. 31-32; М. Савићевић, нав. дело, стр. 217-218.

90 Ова нарочита врста везе тек делом наликује проституцији, јер иако се најчешће заснива на новцу, не укључује обавезно и елемент промискуитетности.

91 П. Тодоровић, нав. дело, стр. 122-123.

92 *Књижевна заоставштина Тасе Миленковића*, стр. 130, 321; *Историја Београда*, књ. II, стр. 403-404.

93 „Полицијски гласник”, бр. 4, 30. VIII 1897.

ско-сгавачки језик, за који је интерес показао и „Полицијски гласник”, познат је криминалцима већег дела Балкана. Нарочит језик професије (по много чему сличан оном претходном) имају и просјаци-скитнице.⁹⁴ Многи јунаци ондашњих потерница, познати српској, аустро-угарској или бугарској полицији, били су и добри познаваоци језика поднебља, на коме су чешће оперисали. Криминална знања, технике и термини, преносе се из једне балканске државе у другу. И казнене институције, Аустро-Угарске, Србије или Румуније, нудиле су „универзитетско образовање” многим, до тада локалним преступницима. Теоретски, у затвору се могло научити све - од сложеног процеса отварања Вертхајм каса, до простих сеоско-вашарских трикова.⁹⁵

Указивање на интернационалну повезаност балканских криминалаца већ осамдесетих година XIX века, савременицима је могло звучати параноично.⁹⁶ Међутим, на примеру интернационалне проституције сасвим је јасно да се није радило о претеривању. Крајем 1903, у Београду је откривен одлично организован ланац трговине „белим робљем”. Сваке године, он је из српске престонице на Исток одвлачио по неколико девојака. Посао је био организован професионално. Извесна лица бавила су се набавком пасоша, друга прибављањем девојака, док су трећа успевала да „штићенице” прокријумчаре преко српске границе. Четврта група прихватала је девојке у самом Цариграду и закључивала продају.⁹⁷ Списак од 14 особа осумњичених за ове работе, веома је занимљив. Између осталих ту су: два бивша обућара, два бивша куплера, један музикант, један обер-келнер, и један клавир-мајстор. Народност и држављанство осумњичених, такође су врло индикативни. Међу њима било је и српских и аустро-угарских поданика, али је чак половина њих (нарочито чланови цариградске групе) била јеврејске националности.⁹⁸

Свет улице, повезао се и окренуо интернационалним вредностима. Ко-ришћење савремених средстава саобраћаја, премошћивање државних граница, планирање, сложена организација и новчане трансакције, то је зачетак пословања на високом, европском нивоу.⁹⁹ Београд је био успутна постаја једног од неколико путева трговине „белим робљем”. Оног који Средњу Европу спајао са Блиским Истоком правцем: Будимпешта-Цариград, а потом ка Ефесу, Смирни, или дубље на Исток.¹⁰⁰ Цариград је још увек био водећи транзитни и трговински центар на Леванту, и највећи трг овом врстом робе. Својом понудом, могао је да задовољи укусе свих европских, азијских, или афричких раса.

94 Исто, бр. 1, 9. VIII 1897; бр. 3, 23. VIII 1897; Уп. П. Воденичаров, *Тајни говор слепаца просјака села Добрско, социјално језичке узајамности*, Годишњак за друштвену историју, св. 3, Београд 1995, стр. 322-327.

95 *Књижевна заоставштина Тасе Миленковића*, стр. 146-152.

96 Исто, стр. 115-116, 247-250.

97 „Велика Србија”, бр. 79, 1. XI 1903; бр. 80, 3. XI 1903.

98 М. Миљковић, *Бело робље*, Београд 1901, стр. 20-23. Овај податак потврђује Миљковићеве тврдње, да се посредничка трговина „белим робљем” углавном налазила у рукама јеврејских трговаца.

99 *Управа вароши Београда*, док. 286.

100 Д. Поповић, нав. дело, стр. 236. Поповић је тврдио да је већина интернационалних уметница које су гостовале у два-три софијска кафе-шантана, претходно радила у Београду. Углавном се радило о „расходованим” пештанским или бечким певачицама.

Шокантна вест о трговини робљем са Истоком, можда је за тренутак и узнемирила духове у Београду. Реч је међутим, о пословној активности европских размера. Власти у Великој Британији, Немачкој, Француској, и Русији, већ деценијама су имале много озбиљније проблеме него Србија. Године 1895. одржан је и међународни конгрес о овом питању.¹⁰¹ Масовне миграције, постојање јефтиних средстава саобраћаја, милионски градови, отежавају опажање ове појаве.¹⁰²

Симптоми XX века

Са питањем „белог робља”, општим разарањем традиционалног, и ширењем полних болести, сударио се почетком XX века млад, али врло амбициозан лекарски staleж Србије. На Првом конгресу лекара и природњака у Београду, 1904. године, изнета су нека врло прецизна тумачења. Говорили су они који су се претходних година лично ангажовали на сузбијању здравствених последица блуда.¹⁰³ Иако унапред осуђена на пораз, отпочела је и борба против проституције штампом и књигом. Интерес лекара за феномен проституције снажнији је но икад, а савремени европски приступи пажљиво се прате.¹⁰⁴ Под утицајем младе, али већ врло популарне науке о друштву, настају и нова теоријска тумачења овог друштвеног „зла”. Веровало се да је проституцију могуће сасвим искоренити.¹⁰⁵ Посебно занимљив пројекат, представља обиман рад др Миодрага Савићевића из 1909. године - *Јавне женске (проситицијске), у прошлости, садашњости и будућности и њихов утицај на ширење венеричних болести*. Опширан историјски увод мале је вредности, али је остатак књиге драгоцен сведочанство. На узорку од 50 јавних београдских блудница он је испитао: узраст, социјално и географско порекло, образовање, имовинско стање, и многе друге податке. Његов коначни закључак свео се на, у то време врло популарну тврдњу, да јавне куће треба сасвим укинути а државну контролу над блудницама свих врста појачати.¹⁰⁶

За то време у стварном свету, опажа се врло занимљив процес лаганог гашења проститутских радњи по Београду. Према Савићевићу, оно што се дешавало у Београду било је видљиво у читавој Европи - број јавних кућа пре-

101Још 1860, у Угарској је издата наредба да се млађе, материјално и породично незбринуте женскиње, не пушта на Оријент. М. Миљковић, нав. дело, стр. 24-25, 30.

102Х. Џонсон, *Девојачки данак модерна Вавилона*, Београд 1909, стр. 120-125. Према његовим несигурним проценама, само из Британије у Белгију и северну Француску, годишње се извозило око 250 девојака.

103П. Доменеску, *О раду Првог конгреса српских лекара и природњака у Београду 1904. године*, Зборник радова XXI научног састанка, Ниш 1971, стр. 103-109.

104Јављају се и новине у лечењу сифилиса. Од 1909, уместо отровне живе примењиване утрљавањем, у употреби је нов препарат - салварзан. В. Михаиловић, нав. дело, стр. 83-84.

105Године 1909, у Београду је преведена и штампана књига - *Девојачки данак модерна Вавилона*, откривајући разгранату мрежу подводача малолетних девојака, и развијену трговину „белим робљем” у британској престоници. Уз врло снажне примесе марксистичког учења и социологије, у Загребу се исте године појавила занимљива студија Т. Цветкова - *Социјални карактер проситицијске*. Уп. Д. Радуловић, *Проситицијска у Јужнославији*, Београд 1986, стр. 20-26.

106М. Савићевић, нав. дело, стр. 219.312.

половљен је.¹⁰⁷ Део одговора на ову загонетку, бар када је реч о српској престоници, свакако лежи у променама које су свет проституције већ захватиле. Крајем XIX века, приватна иницијатива је лагано али постојано измицала државној контроли. Покривене неком од дозвољених професија проститутке су неометано обављале занат, избегавајући читав низ непријатности везаних за уписивање у нарочите полицијске листе. Како би овоме доскочила, власт је покушала да појача надзор бар над неким облицима проституције који су се одвијали ван јавних кућа.¹⁰⁸ Под присмотром, ускоро су се нашле хотелске собарице и већ спомињане кафанске певачице. Њихов укупан број међутим, заједно са онима из проститутских домова, износио је тек неколико стотина. То је била једна мањина, добро позната полицији. За то време, највећи број београдских проститутки (њих пар хиљада) налазио се ван домаћаја државних органа. Оне су радиле у дубокој илегалности - по сопственим или изнајмљеним становима и собицима.¹⁰⁹ Иако су ризиковале да их полиција открије а компшије поткажу, увек су могле побећи у неки квартал у коме их још нису познавали, или у вароши унутрашњости. Прилагодљивост је био њихов одговор на дволичност друштва и државе, и пасиван облик отпора према куплерском бездушју, које је трајало безмало тридесет година. У граду који је 1910. бројао близу 90.000 становника, анонимност је главни савезник притајених блудница.¹¹⁰

Застарелост постојећих прописа власт је на посредан начин сама признала, њиховом допуном у августу 1900. Сумња је бачена на читаву породицу женских услужних занимања - касирке, покасирке, куварице и кирајнице, обележене су као потенцијалне блуднице.¹¹¹ Појава је била добро уочена, али предложене мере нису биле ефикасне. Систем јавних кућа лагано се распадао, а инвентивност приватне иницијативе надилазила је могућности београдске полиције. Против проституције држава се и даље борила својим основним оружјем - административним мерама. Крајем 1904, по наредби министра унутрашњих дела образована је нарочита комисија, ради детаљног испитивања проблема проституције у српској престоници. Њен закључак, достављен министру почетком 1905. године био је следећи: јавне куће би постепено, требало сасвим укинути, а проститутке у међувремену подвргнути јачој полицијској контроли. Овај предлог био је међутим неостварљив, услед недовољног броја спремних и образованих нижих полицијских чиновника.¹¹² Посебни надзорни органи, који би у име власти ослушкивали ритам престоничког живота, иако већ дуго у плану, још увек нису постојали.¹¹³ Уз то, било би не само неизводљиво већ и смешно, држати на оку

107Исто, дело, стр. 171, 186-188. У Београду 1900. године било је 12 јавних кућа, а 1908. тек 6.

108Током последње деценије XIX века, предузете су енергичне мере у циљу сузбијања сифилиса и других полних болести у читавој Србији. Корак београдске полиције на сузбијању блуда у истом периоду, потребно је посматрати у том светлу. В. Кујунџић, нав. дело, стр. 28-32; В. Михаиловић, нав. дело, стр. 61-67, 72-75; М. Савићевић, нав. дело, стр. 142-143, П. Психановић, нав. дело, стр. 68-70.

109М. Савићевић, нав. дело, стр. 172-174, 209. Цифру од 3.000 нелегалних проститутки коју износи Савићевић, треба узети као приближну. То би значило да је на око 30.000 материјално и полно спобних београђана, долазило 3.000 „тајних” блудница.

110В. Кујунџић, нав. дело, стр. 32-33; М. Савићевић, нав. дело, стр. 211-218.

111В. Кујунџић, нав. дело, стр. 25, 28-31.

112Српски Архив за целокупно лекарство, XVI, Београд 1910, стр. 225-226.

свакодневицу неколико хиљада жена. Крајем прве деценије XX века, у борби против престоничке проституције недостајало је не само новца и енергије, већ и свежих идеја. У том тренутку, игра надмудривања између српске државе и проститутки нагло се ближила крају. Талас Балканских ратова је уздрмао, а Први светски рат коначно срушио столетну кућу београдског блуда, али убрзо по доласку Аустријанаца стари темељи су проширени и изградња почиње изнова.

Summary

Vladimir Jovanović

Prostitution in Belgrade in the 19th Century

During the 19th century prostitution in Belgrade existed under constantly changing social and political circumstances. The problem of prostitution dates back to the Turkish occupation. However, in the second part of the 19th century it was „modernized” by gaining some of the European features of the phenomenon. Various legal acts enable to get on insight into the stand of Serbian authorities towards the problem. Several years after the Great Crisis Serbian Government issued the first legal acts on regulation of prostitution. Within the complex moral system of Serbian society at the end of the 19th century control of prostitution established by the authorities 20 years before, became less effective. The system of brothels gradually disintegrated, which resulted in individual prostitution, often disguised by other professions. This process, which the government was trying to control by various measures, was abruptly brought to an end in 1912 with the beginning of the Balkan.

113 В. Лазаревић, *Пријављивање становништва код полицијских и општинских власти и његов значај с нарочитим погледом на београдску полицију*, Београд 1908, стр. 97-115.

Стефан Дечев

32.019.5(497.2):656.2

Комуникације, политика и јавно мњење у Бугарској током 80-тих и 90-тих година прошлог века

Апстракт: Раду је посвећен истраживањима саобраћаја, комуникација, путева и железничке мреже, и њиховом утицају на развој политичког живота, и формирање јавног мњења у кнежевини Бугарској, током последњих деценија прошлог века.

У лето 1883, чешки историчар и председник Научног савета при Министарству просвете кнежевине Бугарске¹, Константин Јиречек, пропутовао је Родопима. Од 4. до 14. августа² он је обишао Перуштицу, Устина, Кричим, Брацигово, Пештеру, Батак, Чепино и села: Ракитово, Бању, Каменицу, Костангово, Дорково и Црнчу.³ У опису тог путовања, он не спомиње да је са месним становништвом и „првацима” водио разговоре о текућим политичким догађајима, или о свежим вестима које су у тај планински крај пристигле. Од Родопа до Пазарџика, и од Пазарџика до Софије, чешки научник није наишао на одјек савремених политичких збивања, која су се одвијала у бугарској престоници или у Пловдиву. У родопским планинама још нису чули да се вођа Либералне партије вратио из интернације у Враци, нити за распу између кнеза Александра I Батенберга и руских генерала Л. Н. Соболева и А. Каулбарса. Нема ни података из Пловдива, о политичком животу у аутономној области Источне Румелије. Јиречек је опазио супротност између ове неупућености, и ритма софијског „политичког света” где царују „узаврелост”, „утицај јавног мњења”, „разговори и комбинације”.⁴

Од 23. августа 1883, у друштву службеника бугарске владе, геолога Георги Златарског, Јиречек је припремао ново путовање по југозападним пределима Бугарског кнежевства, ка Цариграду, Трну, Брезнику, Радомиру, Густенцилу,

¹ Чланак је заснован на саопштењу, одржаном 28. фебруара 1998. године у Петричу, на конференцији „Балкан и море - поруке временима и поколењима”, у организацији Међународног универзитетског семинара за балканска истраживања и специјализације, при Југозападном универзитету „Неофит Рилски” из Благоевграда.

² Сви датуми преузети од Јиречека, дати су по новом календару.

³ К. Иречек, *Путувањето по Бџагария*, приредили Е. Бужашки и В. Велков, Софија 1974, стр. 488-541.

⁴ Исто, стр. 543.